

# Grabowski, Piotr

---

## XVI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii 29-30 września 1995 w Olsztynie

---

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 40/4, 153-159

---

1995

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.



XVI OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA HISTORYKÓW KARTOGRAFII  
29–30 WRZEŚNIA 1995 W OLSZTYNIE

Tegoroczna XVI Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii zbiegła się z okrągłą 20-tą rocznicą powstania Zespołu Historii Kartografii przy Instytucie Historii Nauki PAN. Zaplanowana rok wcześniej, w listopadzie 1994, podczas poprzedniej we Wrocławiu, odbyła się 29–30 września 1995 w Olsztynie – stolicy Warmii i Mazur pod hasłem „Ziemie Dawnych Prus Wschodnich w Kartografii”. Nie wiemy czy tak wyobrażałby sobie program i przebieg tej konferencji twórca i organizator Zespołu Historii Kartografii prof. Julian Janczak, który niespodziewanie odszedł 11.01.95. nie doczekawszy jubileuszu Zespołu, któremu od początku przewodniczył.

Współorganizatorami XVI Konferencji były olsztyńskie placówki naukowe, gromadzące kolekcje dawnych planów i map obszaru Prus: Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego (OBN), Muzeum Warmii i Mazur oraz Archiwum Państwowe i Archidiecezjalne. Przedstawiciele reprezentowanych placówek przygotowali komunikaty o zawartości zasobów oraz ekspozycje najcenniejszych egzemplarzy atlasów, map, dawnych planów miast i obiektów parkowych, map katastralnych i edycji drukowanych w okresie międzywojennym. Poszczególne sesje odbywały się w sali sesyjnej OBN i gotyckich komnatach Zamku Olsztyńskiego.

ZIEMIE DAWNYCH  
PRUS WSCHODNICH  
W KARTOGRAFII



XVI OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA  
HISTORYKÓW KARTOGRAFII

OLSZTYN — 29—30 WRZEŚNIA 1995

W dniu 29 IX 95 Konferencję otworzył i powitał licznie przybyłych gości Dyrektor OBN prof. dr hab. Stanisław Achremczyk, następnie przekazał kierownictwo obrad nowowybranemu przewodniczącemu Zespołu Historii Kartografii prof. Stanisławowi Alexandrowiczowi z Torunia. Pamięć prof. Janczaka uczczono minutą ciszy. Gościem honorowym była Małżonka Profesora mgr Anna Janczkowa, z zawodu historyk, dziś emerytowany pedagog, zawsze głęboko zainteresowana problematyką kartograficzną, także współautorka szeregu publikacji.

Zainteresowanie kartografią ziem byłych Prus Wschodnich przeszło nasze oczekiwania. Obrady rozpoczęto przy prawie pełnej sali. Uczestnicy przybyli z wielu ośrodków naukowych w kraju (66 wg listy, w tym dwoje zagranicznych), wielu z nich to reprezentanci znanych ośrodków akademickich, Instytutów Kartografii, Geografii, Geodezji, Geologii, Historii (Warszawa, Toruń, Kraków, Poznań, Lublin, Gdańsk, Szczecin, Katowice), placówek archiwistycznych, muzealnych i bibliotecznych, gromadzących Narodowe zbiory Kartograficzne. Wśród słuchaczy była także spora grupa olsztyniaków, pracowników tutejszych uczelni ART, WSP i placówek bibliotecznych, zainteresowanych treścią poszczególnych referatów.

Sesja przedpołudniowa obejmowała referaty o profilu kartograficznym. Genezę powstania pierwszych pomiarów oraz przegląd kartografii Prus omówił na wstępie mgr inż. Piotr Grabowski (Olsztyn) w swym referacie p.t.: *Obraz terytorium Prus w kartografii XVI–XX w.* W oparciu o wczesne portolany ukazano zasięg ziemi plemion Prusów lasów, rzek, osad wraz z ówczesnym nazewnictwem. Początki dokładniejszych prac mierniczych sięgają czasów krzyżackich. W okresie kopernikowskim tworzono równocześnie pierwsze plany majątkowe obszarów biskupiej Warmii, w celu usprawnienia administracji. Referent przypomniał sylwetki ówczesnych kartografów, działających na obszarze Prus Królewskich i Książęcych (Henneberger, Zell, Naroński, Suchodolski, Endersch). W okresie rozbiórów w XVIII i XIX wieku mapy obszaru Prus były szeroko uwzględniane w produkcji kartograficznej oficyn zachodnioeuropejskich (niderlandzkie, włoskie, niemieckie, austriackie). Szczegółowa topografia Prus w XIX w. to mapy F.L. Schröttera. Źródłem ewidencji i informacji o tym terenie w poł. XIX w. był Kataster Pruski, którego znaczną kolekcję posiada Archiwum Państwowe w Olsztynie. Po roku 1870 prace geodezyjno-topograficzne prowadzono systematycznie, tworząc szereg edycji w ujednoliconych skalach (1:100 000 i 1:25 000) dla całego obszaru Królestwa Pruskiego. Mapy te, wykorzystywane przez Niemców do 1944 roku, używano także do celów administracyjnych przez szereg instytucji wiele lat po wojnie.

Prof. Jan Szeliga (Gdańsk) przedstawił sylwetkę Józefa Naronowicza-Narońskiego, twórcy map Prus Książęcych w latach 1660–1678. W referacie mówca dokonał przeglądu dotychczasowej literatury, zaprezentował ogólną charakterystykę map i stopień pokrycia obszaru Prus Książęcych mapami Narońskiego. Na

podstawie przeprowadzonych badań w Geheims Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, gdzie mapy te obecnie są przechowywane, ustalił ich ilość i stan zachowania. Problem dokładności pokazał przy pomocy siatek zniekształceń niektórych elementów, skartowanych na tych mapach, w porównaniu z tymi samymi w kartografii dzisiejszej.

Prof. Barbara Kosmowska-Ceranowicz (Warszawa) – w referacie *Bursztyn na mapach obejmujących Bursztynowe Wybrzeże Bałtyku* zaprezentowała oryginalny sposób oznaczeń złóż bursztynu w rejonie Bałtyku na dawnych mapach Europy północnej, Mierzei i Półwyspu Sambijskiego (Zella, Münstera, Partencjusza, Hennebergera, Hartknocha, Lottera). Występowanie bursztynowej „niebieskiej ziemi” na zachodnim i północnym brzegu Sambii uwidaczniano precyzyjnie na XIX-wiecznych mapach geologicznych Berendta. Referentka przypomniała prace badawcze nad zestawieniem bogactw mineralnych Warmii i Mazur, prowadzone w latach powojennych przez Emilię Sukert-Biedrawinę, a prezentowane w pracach Muzeum Ziemi. Zainteresowanie bursztynem w rejonie dawnych Prus Wschodnich zaowocuje w 1996 r. opracowaniem nowego katalogu map, rejestrujących miejsca eksploatacji i obróbki bursztynu, przygotowywanego przez Muzeum Ziemi PAN i Muzeum Górnictwa w Bohum.

Dr Bogusław Dybaś (Toruń) – przedstawił *Prussica w zbiorze planów i widoków europejskich miast i twierdz z 1604, zebranych w Herzog August Bibliothek w Wolfenbüttele*. Powstanie zbioru łączy się z podróżą twórcy biblioteki w 1603 r. dookoła Europy. Za twórcę i dokumentalistę wielu twierdz uznano Wolfa-Jacoba Stromera, który profesjonalnie zajmował się budową nowoczesnych fortyfikacji. Wśród wielu XVI i XVII wiecznych planów tylko kilka dotyczyło obszaru Prus Książęcych (Pilawa, Brandenburg).

Mgr Edward Sznayder (Kraków), wieloletni kustosz Jagiellońskich zbiorów kartograficznych, podczas pobytu w Sztokholmie (1989), w Wojennym Archiwum natrafił na dwie mało znane mapy pastora Kaspara Hennebergera. Starsza jest pierwszą wersją mapy z 1627 opartą na danych z 1576, drukowaną w oficynie Segebadena w Królewcu. Druga, młodsza, oparta na pomiarach 1595 jest wrytowana zupełnie na nowo, ale inną ręką niż poprzednia i różniącą się znacznie. Tam też odnalazł referent edycję 16 arkuszowej mapy topograficznej całej Polski, opracowaną prawdopodobnie przez polskiego autora w latach 1764–68 i wydaną w Królewcu w 1797 przez tamtejszego księgarza i wydawcę Johana Jakuba Kantera. Kolejna edycja tej mapy z 1771 r. powstała, zdaniem referenta, dla niemieckich aktów politycznych – przygotował do pierwszego rozbioru Polski w 1772, była bogato ilustrowana przez gdańszczanina osiadłego w Niemczech – Daniela Chodowieckiego.

Popołudniową sesję otworzył Dyrektor Muzeum Warmii i Mazur mgr Janusz Cygański, witając uczestników Konferencji, obradujących pod kryształowym sklepieniem w salach gotyckich Zamku Kopernikowskiego.

Niepublikowane zasoby kartograficzne dwóch olsztyńskich placówek, ujawnione w referatach, kryją ciekawe egzemplarze map i atlasów, drukowanych w europejskich oficynach i służą jako cenny materiał do badań dla pracowników muzeum i profesjonalistów.

Mgr Sławomir Augusiewicz – krótko scharakteryzował kolekcję kartograficzną Muzeum, prezentując najcenniejsze obiekty, gromadzone w Dziale Historii i Piśmiennictwa. Ciągłe trwają prace nad katalogowaniem i wstępnym opracowaniem zespołu map i planów miast z lat 1892–1944. Kolorowe prezrocza z wybranych map 1552–1798 to mapy Zella, Nagela, Hennebergera, Custosa, Meriana, Dancertsa, Cluvera, Gussefelda, Poirsona, mapy nadleśnictw, plany miast Olsztyna, Szczytna i wsi Drogosze, Gronity. Wiele z nich uczestnicy mieli okazję obejrzeć po raz pierwszy w oryginale podczas zwiedzania wystawy najcenniejszych zabytków kartografii Prus.

Ks. Prof. Marian Borzyszkowski – Dyrektor Archiwum Archidiecezjalnego w Olsztynie omówił zbiory kartograficzne, znajdujące się w kolekcji Warmińskiego Archiwum Biskupiego. Oprócz pokaźnej grupy map przeglądowych świata i poszczególnych kontynentów, w tym map krajów europejskich z XVIII i XIX w., są też mapy Polski, Pomorza Gdańskiego, Powiśla i dawnych Prus Zachodnich. Z najstarszych wymienił mapę Prus Kaspra Hennebergera z 1629 i *Borussia Regnum* z norymberskiej oficyny Mateusza Seuttera. W archiwum znajdują się



pojedyncze sekcje mapy Schröttera oraz topograficzne z XX wieku. Jednak największa grupa dotyczy planów miast wraz z najbliższą okolicą oraz tzw. wsi kościelnych. Są to plany obiektów kościelnych z przyległymi posesjami. Najstar-

sze pochodzą z lat 1650–80 z takich miejscowości jak: Braniewo, Frombork, Olsztyn, Lidzbark Warmiński, Św. Lipka i inne. Kilkadziesiąt map gruntowych z końca XVI w. wszytych jest w akta archiwalne, jako załączniki do dokumentów ewidencyjnych kościoła.

Dr. Roman Marchwiński (Bydgoszcz) – przedstawił koncepcję mapy historycznej *Komornictwo Olsztyńskie w II poł. XVI wieku*. W dotychczasowych pracach nad skartowaniem Ziemi dawnej Rzeczypospolitej pomijano Warmię z powodu braku pełnego rozeznania w zasobie źródeł. Rejestry poborowych, jako główna baza źródłowa do opracowań *Atlasu Historycznego Polski* na Warmii, dotyczyły wyłącznie dóbr biskupich. Rekompensują to jednak inne źródła statystyczno-geograficzne, tworzone skrupulatnie w kancelariach Dominium Warmińskiego. Mapa Komornictwa Olsztyńskiego z XVI wieku zawiera wiele szczegółów fizjograficznych, rozmieszczenie osiedli, a także sieć parafialną, które mogą być znakomitym materiałem do badań geograficzno-historycznych obszaru Warmii w XVII i XVIII wieku.

W trakcie przerwy oglądano wystawę najstarszych zabytków kartografii Prus wraz z komentarzem, chrakteryzującym poszczególne egzemplarze planów i map. W salach barokowych można było zwiedzić specjalną ekspozycję najcenniejszych zabytków „Ze skarbca Muzeum Warmii i Mazur” przygotowaną na okoliczność 50-lecia istnienia Muzeum na Ziemiach Odzyskanych.

Program artystyczny wypełnił występ chóru *a'capella* „Medici pro musica”. Repertuar obejmował utwory muzyki kantatowej znanych mistrzów renesansu i baroku. Po koncercie uczestnicy Konferencji wzięli udział w towarzyskim spotkaniu kameralnym w Restauracji „Relaks”.

Drugi dzień obrad rozpoczęto referatami, dotyczącymi zastosowania współczesnych technik komputerowych, wykorzystywanych do badań i oceny kartometryczności dawnych map.

Prof. Ewa Krzywicka-Blum (Wrocław) – podjęła próbę rekonstrukcji zaginionej mapy *Polonia* Bernarda Wapowskiego. W wyniku skanowania i wektoryzacji zachowanych fragmentów dokonano próby wpasowania obu części na wspólny obraz. Kontrowersję wśród części uczestników wzbudził fakt wykorzystania do tych prac obrazu Polski z globusa Mercatora 1541. Ich zdaniem należy doszukiwać się starszego pierwowzoru wśród map „poptolomejskich”. Konieczne są zatem dalsze studia porównawcze wczesnej kartografii polskiej, aby było możliwe precyzyjne odtworzenie domniemanego wyglądu nieznanej mapy Wapowskiego.

Grupa naukowców z Instytutu Geodezji i Fotogrametrii Akademii Rolniczo-Technicznej w Olsztynie pod kierunkiem prof. Marii Szacherskiej, prowadzi od kilku lat prace w zakresie oceny kartometryczności dawnych map, posługując się dostosowanymi programami komputerowymi. W referacie *Systemy komputerowe w zastosowaniu do pozyskiwania i oceny informacji na dawnych mapach* zastosowano metodę graficzno-numerycznego przetwarzania informacji, jaką dziś stosuje

się przy współczesnych opracowaniach map numerycznych. Przedstawiony schemat działań, zilustrowany przykładami, służy do oceny wielu elementów topograficznych i kartometrycznych map dawnych w stosunku do współczesnych opracowań szczegółowych. Wystąpienie to, ukazując historykom kartografii całkiem nowe możliwości badawcze, było szeroko dyskutowane.

Międzynarodowa Komisja Historii Miast przystąpiła do opracowania Atlasu Historycznego Miast Europejskich, który stanowić będzie znakomite źródło do badań porównawczych historii i urbanistyki miejskiej. Prace nad polską edycją atlasu podjęto dopiero w 1990 r. W Instytucie Historii i Archiwistyki UMK w Toruniu pod kierunkiem prof. Antoniego Czacharowskiego – członka Międzynarodowej Komisji Historii Miast. W swym referacie *Kartoteka Pracowni Atlasu Historycznego Miast Polski* mówca przybliżył koncepcję tworzenia i zawartości *Atlasu*, który będzie sukcesywnie publikowany. Poszukiwanie poszczególnych materiałów źródłowych w archiwach polskich i zagranicznych opóźnia często założone terminy. Współczesne plany miast i opracowania szczegółowe można uzyskać w Ośrodkach Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej. Przewiduje się także stworzenie bazy komputerowej danych poszczególnych miast. Po opracowaniu atlasu Elbląga kwerendą objęto kolejno: Grudziądz, Gdańsk, Malbork, Bydgoszcz. Z miast terenu byłych Prus Wschodnich objęto pracami Olsztyn, Szczytno, Pisz, Kętrzyn, Nidzicę i inne.

W końcowej części konferencji wysłuchano komunikatów o zasobach dwóch kolejnych olsztyńskich placówek. Mgr Krystyna Wiwatowska-Chylińska omówiła *Zbiór kartograficzny map luźnych w Archiwum Państwowym w Olsztynie*, w skład którego wchodzi: dokumentacja kartograficzna Urzędów Katastralnych i Zespołu Urzędu Konserwatora Prowincjonalnego, plany miast i wsi sprzed 1860, plany założeń parkowych i cmentarnych Larassa oraz spora grupa map topograficznych dawnych i współczesnych. Wiele z nich to materiały przekazane z różnych instytucji po 1945 r. W 1991 roku rozpoczęto sporządzanie inwentarzy wg najnowszych zasad układu archiwistycznego.

Mgr inż. Piotr Grabowski dokonał prezentacji zbioru kartograficznego w Bibliotece Naukowej OBN im. W. Kętrzyńskiego. Zabezpieczenia ocalałych dokumentów, księgozbioru i map na terenie Ziemi Odzyskanych dokonywano tuż po zakończeniu działań wojennych, spontanicznie i bez odpowiedniego zaplecza. Różnorodność materiałów, pochodzących z rozproszonej biblioteki królewieckiej, spuścizn po ofiarodawcach i działaczach, doczekała się systematycznego uporządkowania dopiero w latach 70-tych. Zbiór obejmuje kilkadziesiąt atlasów ogólnogeograficznych, historycznych, szkolnych i tematycznych, zawierających się w latach 1816–1945 i pochodzących ze znanych oficyn: Gotha, Weimar, Leipzig, Bielefeld, Królewiec. Wśród ok. 800 map luźnych tylko kilka sięga XVIII wieku. Większość to XX-wieczne mapy topograficzne (1:100 000 i 1:25 000), ponadto edycje okolicznościowe oraz plany niektórych miast i wsi wschodniopruskich.

W latach 80-tych opracowano przejrzysty katalog terytorialno-tematyczny wraz z narzędziami pomocniczymi w postaci map przeglądowych i załącznikowych, ułatwiających dostęp do poszukiwanych informacji.

Dwudniowe obrady uzupełniła dyskusja, w której głos zabrali: Prof. Janusz Jasiński, mgr Henryk Rutkowski, dr Teresa Bogacz, Prof. Stanisław Alexandrowicz, mgr Krzysztof Jabłonka, dr Bogusław Dybaś, mgr Edward Schnayder, prof. Ewa Krzywicka-Blum, prof. Maria Szacherska.

Na zakończenie Konferencji ponad 30 uczestników wzięło udział w wycieczce do Rezydencji biskupiej w Lidzbarku Warmińskim.

Według zapowiedzi organizatorów wygłoszone referaty i komunikaty ukazą się drukiem w kolejnym tomie *Z dziejów historii kartografii*. Następna XVII Konferencja Historyków Kartografii, poświęcona tematyce morskiej, odbędzie się w I połowie września 1996 roku w Szczecinie.

Piotr Grabowski  
(Olsztyn)

#### OGÓLNOPOLSKA SESJA STASZICOWSKA, PIŁA 1995

Staraniem Muzeum Stanisława Staszica, Zakładu Poszukiwań Nafty i Gazu, wydziału Kultury i Sportu Urzędu Wojewódzkiego oraz Piłskiego Domu Kultury w dniach 19–20 IX 1995 r. zorganizowano kolejne spotkanie historyków pn. *Stanisław Staszic. Życie i dzieła. Stan i potrzeby badań*. Była to jedna z najbardziej udanych imprez tego typu, jakie zorganizowano w ostatnich latach. Doskonała organizacja Aleksandra Protasa (Zakład Poszukiwań Nafty i Gazu), Mariana Jędrzejaszka (Piłski Dom Kultury) i Józefa Olejniczaka (Muzeum Stanisława Staszica), kolorystyka jesienna w pięknej Pile, znakomite wystawy („Wokół staszicowskiej tradycji” – ze zbiorów dra Stanisława Czarnieckiego z Krakowa, „Stanisław Staszic. Krótki rys życia mego”, „Przegląd piśmiennictwa o Stanisławie Staszicu”), a głównie obecność przedstawicieli szkół noszących imię Staszica z całej Polski – to przyczyny powodzenia spotkania. Przede wszystkim jednak była to sesja robocza, poświęcona analizie znajomości dokonań Staszica oraz omówieniu dalszego kierunku badań. Na wstępie – zgodnie z sugestią niżej podpisanego – przyjęto, że co dwa lata odbywać się będą w Pile lub w miastach związanych z działalnością Staszica spotkania robocze, podczas których referenci przedstawią w formie przyczynków wyniki badań archiwalnych, dotyczących Staszica. Podjęte zostaną starania o wydanie źródeł do jego życiorysu, w tym przede wszystkim zachowanej korespondencji. W miarę postępu badań przystąpi się do krytycznego wydania *Uwag nad życiem Jana Zamoyskiego* oraz *Przestróg dla Polski*, a także innych pism.